

Олександра Касьянова, канд. філол. наук, асист.

ORCID ID: 0000-0002-4351-412X

e-mail: kasianova.oleksandra@knu.ua

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ЧИ ВЖИВАЛА ЛЕСЯ УКРАЇНКА ФЕМІНІТИВИ? (на прикладі малої прози 1888–1890 рр.)

Досліджено назви жінок у малій прозі 1888–1890 рр. Лесі Українки як представниці кінця XIX – початку XX століть. Функціонуванню фемінітивів у творах письменниці як категорії жіночності присвячено статтю, у якій проаналізовано словотвірні ознаки вживання назв жінок на протигагу маскуліним формам Лесею Українкою із зазначенням класифікації за семантикою. Як і в якому контексті вживала Лариса Петрівна Косач – одна з феміністок України – жіночі форми на позначення певного роду діяльності чи приналежності до певного соціального стану розкрито в цій розвідці.

Ключові слова: *Леся Українка, фемінітиви, маскулінітиви, функціонування, мала проза, кінець XIX століття.*

Вступ

Категорія жіночності є виявом лінгвального феномену, а також соціолінгвістичного, лінгвокультурологічного явища, дослідження якого слід здійснювати на текстах, які є репрезентантами певного історичного періоду, ареалу та відповідно спільноти (соціальної групи). Урахування цих чинників у дослідженні дає показові результати щодо функціонування мовних одиниць, розкриває історичну перспективу мови загалом. Зважаючи на це в статті з'ясовано як, чому і в яких контекстах вживала Леся Українка, представниця кінця XIX – початку XX століть, одна з найвідоміших жінок України – фемінітиви. Пропоноване дослідження демонструє своєрідність вияву категорії жіночності на протигагу маскуліності на прикладі малої прози 1888–1890 рр. Лесі Українки. Вибір періоду вивчення, по-перше, зумовлений історичним та ідеологічним

контекстом доби. Леся Українка є донькою Олени Пчілки – однієї з перших феміністок в Україні. Коло її обставини Лесиного зростання – інтелектуали того часу (родина Косачів і Драгоманових), доступність до європейської белетристики, до філософії, до п'єс Моріса Метерлінка й Герхарта Гауптмана, де з'являється тип "нової жінки", яка знає й має свої права на особисте життя, тіло та гроші, а ще актуальність на той час у Європі питання жінок – все це "спонукало" письменницю до "нового" розуміння жінки, звільненої від патріархальних умовностей, що не могло не відобразитися в мові того часу, зокрема й в мовотворчості Лесі Українки. По-друге, ранній період її творчості, взятий для аналізу, можна вважати ще незаангажованим, бо тут мовець (Леся Українка як авторка) вживає ті мовні форми, які притаманні соціальній групі – сім'ї, друзям, знайомим, що відповідає соціолінгвістичній методиці організації досліджень, відповідно до якої мовлення будь-якого мовця не є випадковим явищем, а є результатом впливу конкретних чинників, що регулюють обрання мовних форм (Foulkes, 2006, р. 495–550). Зв'язок мовлення з соціальними чинниками (вік, національність, рід заняття, коло спілкування, територіальна належність тощо) є основою соціолінгвістичних досліджень. Не існує людини в колективі, яка б не використовувала у своєму мовленні загальнонародних варіантів. Тому вивчення навіть однієї якоїсь мовної форми може бути показовим щодо мовної ситуації певного періоду в різних контекстах (Касьянова, 2014, с. 139–144). Саме мала проза письменниці кінця ХІХ століття демонстративна щодо вибудовування особистості, а в ті часи Леся Українка була представницею молоді, їй було всього 17–20 років. За соціолінгвістичними дослідженнями, саме молодь є найчутливішою щодо мовних новацій (Касьянова, 2014, с. 139–144). З цього погляду твори Лесі Українки ще не вивчалися прицільно, що свідчить про **актуальність** дослідження. Її мовотворчість на прикладі творів різних періодів вивчали зусібіч такі лінгвісти: І. Білодід, С. Богдан, Н. Давиденко, І. Дацюк, М. Дружинець, В. Заханевич, І. Олійник, П. Орест, К. Ленець, І. Качуровський, Л. Мацько, М. Плющ, В. Покальчук, О. Сидоренко, Г. Сюта,

І. Фаріон, Л. Шулінова, С. Ярмоленко та інші. Мовознавчі дослідження Лесиної мови були присвячені явищам художнього мовлення, синоніміці, діалектизмам, словотвору, синтаксичним особливостям, стилістичним засобам, милозвучності та звуковій гармонійності й виразності поетичної мови тощо.

Методика, предмет та об'єкт вивчення

Функціонування фемінних форм (**об'єкт**) у різних контекстах, об'єднаних у малу прозу Лариси Петрівни Косач, твори якої написані в період 1888–1890 рр. – є **предметом** дослідження. **Матеріалом** для вивчення обрано: оповідання "Така її доля" (1888 р.), що за жанром є "образком життя", а тому можна вважати реальним відображенням особливостей того часу, зокрема й щодо мовних уподобань; прозовий твір "Святий вечір!" (1888 р.), що складається з 4-х "образочків"; казка в алегоричній формі про життя людей "Метелик" (1889 р.); спогад "Весняні співи" (1889 р.); оповідання "Чашка" (кінець 1880-х рр.) та казка "Лелія" (1890 р.) (Леся Українка, б. д.). Слід наголосити, що обрані твори Лесі Українки відображають сільське життя та містять елементи фольклору (народнопісенна основа), що є відображення реального побутування мовних форм, а тому бачимо риси соціальної групи, до якої належала письменниця. Про зв'язок із фольклорними джерелами неодноразово відзначали й дослідники Лесиної творчості: *"Художня проза Лесі Українки зберігає енергетичний заряд уснопоетичного слова, збагачуючи його індивідуальною стилістикою, суголосною з уснословесною і на рівні сюжетно-образному, і на рівні художньо-виражальному. Доволі показовими в зазначеному контексті є прозові мініатюри письменниці, так звані образки"* (Семенюк Л., 2010, с. 47).

Вивчаючи соціальну групу Лесі Українки, зважали на те, що кожна група має свій соціолект, тобто мову, якою спілкується певна спільнота, соціальний прошарок або яка переважає в середовищі певної субкультури. Члени соціальної групи відрізняються від інших членів соціальних груп своїм набором мовних засобів, їхнім формуванням, добром й використанням (лексико-фразеологічних, фонетичних, морфологічних та синтаксичних одиниць) (Мойсієнко та ін., 2010, с. 94–95). Оскільки соціолект властивий для будь-якої соціальної групи –

професійної, станової, вікової тощо – в межах тієї чи іншої підсистеми національної мови. На думку В. Зірки та В. Зінукової, соціолекти не є цілісними системами комунікації, це особливості мови – у вигляді слів, словосполучень, синтаксичних конструкцій, особливостей наголосу тощо; основа ж соціолектів – словникова і граматична – зазвичай мало чим відрізняється від характерної для певної національної мови (Зірка, 2014, с. 55–56). Вивчаючи фемінітиви в малій прозі Лесі Українки, зважали, що вибір мовних форм може зумовлюватися конкретною ситуацією. Тому вивчення мовотворчості Лесі Українки тісно пов'язане з екстралінгвістичним контекстом (мовленнєвою ситуацією та нормою). Про зв'язок місць, де побувала Леся Українка, з її творами, написаними під враженням від перебування, говорили неодноразово дослідники, зокрема С. П'ятаченко (П'ятаченко, б. д.). С. Павличко, активно студіюючи життєпис та твори письменниці, писала, що творчість Лесі Українки, характеризується природністю та феміністичною проблематикою, тому потреба в боротьбі за права жіноцтва пронизує всю Лесину творчість (Павличко, 1999, с. 74).

Отже, у розвідці було використано соціолінгвістичну методика (спостереження, вибірка одиниць, елементи емічного аналізу К. Пайка (Pike, 1967, р. 54–55) та етнографічного аналізу Д. Хаймса (Hymes, 1972, с. 35–71) у поєднанні з традиційними мовознавчими методами (аналіз, опис тощо) для того, щоб з'ясувати (мета статті), які жіночі форми використовувала Леся Українка в малій прозі 1888–1890 рр., у яких контекстах.

Результати дослідження

Аналізуючи обрані твори малої прози раннього періоду творчості Лесі Українки та застосувавши вище вказану методика, знайдено **21 іменник** із вираженням категорії жіночності на позначення певного роду діяльності чи приналежності до певного соціального стану (нижче подано назву твору та перелік мовних одиниць у початковій формі слова – називному відмінку): "Така її доля" – сусідка, кума, кумонько, приятелька, свекруха; "Святий вечір!" – панна, швачка, робітниця; "Весняні співи" – молодиця, сусіда; "Лілея" – ельфа, цариця, сестриця, панянка, селянка, знайома, сусідка, жалібниця, господиня; "Метелик" –

служниця; "Чашка" – іменинниця. Зафіксовані фемінітиви демонструють розмаїття словотвірних формант, за допомогою яких виражено категорію жіночності. Найпродуктивнішими суфіксами у творенні жіночих форм є **-иц-**, **-к-**, **-ин-**. Словотвірна форманта **-иц-** вказує на демінутивне значення у слові сестриця, як і **-оньк-** у слові кумонько. А от номінативне словотвірне значення бачимо у словах цариця, робітниця, служниця, жалібниця. Морфема **-к-** у словах швачка, приятелька, селянка, сусідка передає стилістично нейтральні, але дещо пестливі назви жінок. Слід зазначити, що слово панянка демонструє вираження жіночності, утворене модифікаційно – від фемінітива пані. На думку М. Брус, для української мови характерна велика кількість непродуктивних словотвірних типів фемінітивів, представлених одним або кількома дериватами, серед яких словотвірні типи на **-анк-а**, фіксуються з малою продуктивністю на всіх історичних етапах (Брус, 2019, 222). Мутаційно утвореними формами є й ельфа, сусіда та кума, що демонструють морфологічну деривацію фемінітивів, зокрема флексійний спосіб, представлений дериватами на **-а**. Наприклад, у "Весняні співи" знаходимо: *"Спільна розмова затихла, тільки чутно було уривчасті слова, з якими часом одна **сусіда** оберталась до другої"*. І ще в "Лілея": *"А от ти колись мені розказувала про тих маленьких діточок, що то живуть у квітках, вони зветься ельфи: ти казала, що в кожній квітці живе маленький ельф або **ельфа**, що вони щоночі виходять з квіток і грають, танцюють, співають. Мамо, а яка найстарша **ельфа**?..."*. Форми **сусіда** й **ельфа** вважаються успадкованими з давньоукраїнської мови, як і кума (з оповідання "Така її доля"), вони маловживані (Брус, 2019, 134). На сьогодні словники фіксують форму сусіда як таку, що належить до спільного роду (І відміна, тверда група) (Словник української мови, 1970–1980). Леся Українка використовує цю форму для вираження категорії жіночності, про що свідчить наведений контекст, у якому іменник сусіда узгоджено із займенниками одна, друга в жіночому роді. Тут простежується еволюція мовних одиниць, розширення їхньої функційності.

За семантичними ознаками фемінітиви з ранньої малої прози Лесі Українки можна об'єднати: 1) за родинними зв'язками

і стосунками: кума, кумонька, приятелька, сусідка; 2) за соціальним, майновим, сімейним станами: панянка, селянка; 3) за діяльними, функційними ознаками: служниця, швачка; ельфа; 4) за обрядовими функціями, що вказує на участь у різних процесіях: жалібниця.

Зафіксовані форми в малій прозі, що містить елементи фольклору, показові з погляду тяглості традиційних форм і водночас варіативності й трансформації (мутації) вже наявних поряд із маскулініними. У проаналізованих текстах письменниці часто поряд із маскулінітивом ставить фемінітив, ніби навмисно протиставляє й водночас ставить у рівню жінку поряд із чоловіком, що відбиває контекст Лесиноного періоду.

Висновки

Наведені й проаналізовані іменники свідчать про те, що жіночі форми на позначення роду діяльності в період Лесі Українки не були новим явищем. Фемінітивна підсистема на той час уже була зароджена, однак вона формувалася й у кінці ХІХ – початку ХХ століття й нині продовжує розвиватися, що відбилося в багатьох діяхронних і синхронних лінгвальних явищах із показовими в текстах різних періодів, у різних джерелах, зокрема й у малій прозі Лесі Українки означеного періоду. Як показало вивчення фемінітивів на прикладі оповідань, казок та "образків" Лесі Українки, категорія жіночості української мови репрезентативна не лише як лінгвальне явище, а й як етнолінгвістичне, соціолінгвістичне та лінгвокультурологічне. Комплексний підхід до вивчення фемінітивів дає змогу вивчати лінгвалізацію жіночих образів у контексті української культури на прикладах текстів різних періодів, що в майбутньому слід продовжити із залученням різних письменників й інших текстів Лесі Українки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Брус, М. (2019). *Фемінітиви в українській мові: генеза, еволюція, функціонування*. ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника". https://shron1.chtyvo.org.ua/Brus_Mariia/Feminivityv_v_ukrainskii_movi_heneza_evoliutsiia_funktsionuvannia.pdf

Зірка, В. В. (2014). *Функції соціолектів у сучасному медійному дискурсі: питання перекладу. Лінгвістика ХХІ століття*. (с. 54–61). http://nbuv.gov.ua/UJRN/linds_2014_2014_8

Касьянова, О. А. (2014). Методи дослідження фонетичної варіативності сучасного українського мовлення. *Українське мовознавство*, 44(1), 139–144.

Леся Українка (б. д.). Повні тексти творів. У *Бібліотека української літератури*. <https://www.ukrlib.com.ua/books/author.php?id=3>

Мойсієнко, А. К., Бас-Кононенко, О. В., Бондаренко, В. В. та ін. (2010). *Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фонетика*. Знання.

Павличко, С. (1999). *Дискурс модернізму в українській літературі*. Либідь.

Пятаченко, С. В. (б. д.). *Етнографічні і фольклорно-літературні аспекти перебування Лесі Українки на хуторі Косівщина*. <https://history.sumy.ua/research/article/8975-piatachenko-serhii-etnohrafichni-i-folkloroliteraturni-aspekty- перебування-lesi-ukrainky-na-khutori-kosivshchyna.html>

Семенюк Л. (2010). Етноестетика художньої прози Лесі Українки (на матеріалі образків "Така її доля", "Святий вечір!", "Весняні співи"). У *Леся Українка і сучасність*. Т. 6. (с. 46–53). Волинський нац. ун-т ім. Л. Українки.

Словник української мови. (1970–1980). В 11 т. Наукова думка. <https://sum11.com.ua/susida/>

Foulkes, P. (2006). *Sociophonetics. Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2, 495–550. Elsevier.

Hymes, D. (1972). Models of the Interaction of Language and Social Life. In: Gumperz, J. J. and Dell, H. (Eds.), *Direction in Sociolinguistics: The Ethnography of Communication* (p. 35–71). Holt, Rinehart and Winston.

Pike, K. L. (1967). *Language in Relation to a Unified Theory of the Structure of Human Behavior*. Rev. edn. (p. 54–55). Mouton.

REFERENCES

Brus, M. (2019). *Femininities in the Ukrainian language: genesis, evolution, functioning*. Vasyl Stefanyk Precarpathian National University [in Ukrainian]. https://shron1.chtyvo.org.ua/Brus_Mariia/Feminityvy_v_ukrainskii_movi_heneza_e_voliutsiia_funktsionuvannia.pdf

Dictionary of the Ukrainian language (1970–1980). In 11 vols. Naukova dumka [in Ukrainian]. <https://sum11.com.ua/susida/>

Foulkes, P. (2006). *Sociophonetics. Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2, 495–550. Elsevier.

Hymes, D. (1972). Models of the Interaction of Language and Social Life. In: Gumperz, J.J. and Dell, H. (Eds.), *Direction in Sociolinguistics: The Ethnography of Communication* (p. 35–71). Holt, Rinehart and Winston.

Kasyanova, O. A. (2014). Methods of studying the phonetic variation of modern Ukrainian speech. *Ukrainian Linguistics*, 44(1), 139–144 [in Ukrainian].

Lesya Ukrainka (b.d.). Full texts of works. In *Library of Ukrainian Literature* [in Ukrainian]. <https://www.ukrlib.com.ua/books/author.php?id=3>.

Moisienko, A. K., Bas-Kononenko, O. V., Bondarenko, V. V. et al. (2010). *Modern Ukrainian Literary Language: Lexicology. Phonetics*. Znannia [in Ukrainian].

Pavlychko, S. (1999). *Discourse of Modernism in Ukrainian Literature*. Lybid. C. 74 [in Ukrainian].

Pike, K. L. (1967). *Language in Relation to a Unified Theory of the Structure of Human Behavior*. Rev. edn. (p. 54–55). Mouton.

Pyatachenko, S. V. (b.d.). *Ethnographic and folklore-literary aspects of Lesya Ukrainka's stay in Kosivshchyna* [in Ukrainian]. <https://history.sumy.ua/research/article/8975-piatachenko-serhii-etnohrafichni-i-folklomoliteraturni-aspekty-perebuвання-lesi-ukrainky-na-khutori-kosivshchyna.html>

Semeniuk, L. (2010). Ethnosthetics of Lesya Ukrainka's prose fiction (on the basis of the samples 'Such is her fate', 'Holy evening!', 'Spring songs'). In *Lesya Ukrainka and Modernity*. Vol. 6 (p. 46–53). Volyn National University named after L. Ukrainka [in Ukrainian].

Zirka, V. V. (2014). *Functions of sociolects in modern media discourse: issues of translation. Linguistics of the XXI century* (p. 54–61) [in Ukrainian]. http://nbuv.gov.ua/UJRN/linds_2014_2014_8

Стаття надійшла до редколегії збірника: 26.09.24

Oleksandra Kasianova, PhD (Philol.), Assist.

ORCID ID: 0000-0002-4351-412X

e-mail: kasianova.oleksandra@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

DID LESIA UKRAINKA USE FEMINITIVES? (on the example of short prose in 1888–1890)

The category of femininity is a manifestation of a linguistic phenomenon, as well as a sociolinguistic, linguistic and cultural phenomenon, the study of which should be carried out on texts that are representatives of a certain historical period, area and, accordingly, a community (social group). Taking into account these factors in the research gives indicative results regarding the functioning of language units, reveals the historical perspective of the language in general. Considering this, the article clarifies how, why and in what contexts Lesya Ukrainka, a representative of the late 19th and early 20th centuries and one of the most famous women of Ukraine, used femininity. The proposed study demonstrates the peculiarity of the manifestation of the category of femininity as opposed to masculinity on the example of Lesya Ukrainka's short prose of 1888–1890. The choice of the study period is determined by the historical and ideological context of the day. Lesya Ukrainka is the daughter of Olena Pchilka, one of the first feminists in Ukraine. The circle and circumstances of Lesya's growth – the intellectuals of that time (the Kosachiv and Drahomanov families), access to European fiction, to philosophy, to the plays of Maurice Maeterlinck and Gerhart Hauptmann, where the type of "new woman" appears – all this motivated the writer to a "new" understanding of a woman, freed from patriarchal conventions, which could not but be reflected in the language of that time, in particular, in the language of Lesya Ukrainka. The short prose of the writer of the late 19th century is demonstrative about building a personality, and in those days Lesya Ukrainka was a representative of the youth, she was only 17–20 years old. According to sociolinguistic studies, it is the youth who are most sensitive to language innovations. From this point of view, the works of Lesya Ukrainka have not yet been studied in detail, which indicates the relevance of the research. How

and in what context Larisa Petrivna Kosach – one of the feminists of Ukraine – used female forms to indicate a certain type of activity or belonging to a certain social status is revealed in this investigation.

Keywords: *Lesya Ukrainka, femininity, masculinity, functioning, small prose, end of the 19th century.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.